

B. 97553

A SZÁZADFORDULÓ KÖLTÉSZETE

ÍRTA:
ÁGOSTON JULIÁN

*Agoston mezeske
Julian*

1943

JATE Egyetemi Könyvtár

J000101504

97553

Előszóféle

EURÓPAI TORTÉNETUNK NEM MÁS, MINT OROK KUZDELEM: mintha ma is csudaszarvasokat kergetnénk, — csak hogy a csudaszarvas nem ősi mocsarak mélyén kísértő lidércfény, nem eredetmagyarázatunk tetszetős jelképe többé, hanem egy mindig elérhetetlen magyar ábránd: — mindannak megvalósítása, amiben mások előttünk jártak, önmagunk meghurcolt lelkiségének kiépítése egy messziről integető szebb jövő reményének fényei mellett.

Bármennyire megkeresztelt is bennünket az élet, alapjában véve nem lett más a lelkünk. Örök tünődés ünnepel szavainkon, örök tünődés önmagunk szebbre- és jobbra-hivatottságán. Nem tudunk elszabadulni sem a múlttól, sem a jövődtől. Nem tudunk ellendülni olyan repeső örömmel a földtől a végtelenbe, mint más boldogabb és szerencsésebb népek, — nekünk az a sorsunk, hogy örökké visszavisszaessünk önmagunk zárt világának titkai közé. Végtelenbelendülő szárnyscapásainkra mindig rárakódik valami a realitás, a földhöz-kötöttség, a zárt körülhatároltság ólomesőjéből, — s ől meg még megszületése előtt minden fölfeléívelést. Az „élet és ábránd” véglete sehol e földön nem lett annyira végzetté, mint bennünk.

Az „élet és ábránd” kettőssége — Kemény Zsigmond találó kifejezése ez! — két irány végletebe tágítja a magyar lelket. Egyik oldalón a mindig álmódó, mindig messzi célok felé tartó hősi akarat és szándék, — másikon a rögzített törvényszerűsége szerint parlaghoz-kötött, az élet mindennapiságába állított, a léttel küzdő élet. És mivel a röghöz-kötöttség — más népek játékos szeszélyében fogant új szempontú állásfoglalás az étellel szemben — nálunk fönnmaradásunk egyetlen záloga, éppen azért húzza le bennünk az ábránd magasságában kerengő lelket a földre az élet sorsvállalásra, áldozatra hívó szava. E kettős végtelenség hullámszó dialektikája teremhet néha egy-egy csudát, de termékenyítő ihletté nem dagadhat, talán csak akkor, és ez az idő már nincs is olyan messze, amikor az ábrándvégtelenség saját magasságába röpíti a lét vagy nem-lét kérdését: magát az életet. Ez azonban már a jövő föladata lesz, s erről itt nem szándéksom szólni.

A múlt szemlélete csak az élet végtelen oldalán villant meg egy-egy nagyságot: az ábránd csillagokig-szökése csak álmaink vagy szándékaink nagyságában gyullad föl néha-néha. És éppen ezek a fölfölszökkenő csúcsok mutatják a hősiség és a nagyság szeretetét. Kevés nép álmódott olyan legendát, mint amilyeneket életté varázsoltak a magyar föld kisarjadó ifjú vetései. Mi nem értünk rá sohasem arra, hogy megírjuk, ábránddá álmódjuk legendáinkat. Nekünk mindig elég volt az élet. Bennünk majdnem mindig csak maga az élet

tudott legenda lenni. Arra sohasem volt időnk, hogy a hősi tettek alkotássá érjenek. S ha alkotások szunnyadó erői készültek egy-egy magyar szellem termőtalajában, még életrelobbanása előtt fojtotta meg felszíkrazó örömét az élet kérelhetetlensége. Ezért annyi irodalmunkban a torzó, a befejezetlen nagyság, az alkotássá érni nem tudó gondolat; ezért annyi bennünk az alkotásból tetté, a képzeletből valóssá váló élet. Ezért áll tünődve az irodalomtörténész a kezdeti tapogatódzásból oly rohamosan magára talált, legendák aranyló párázatában kibontakozni kezdő s új ízek ígérétét megcsillogtató, de korán sírbabukó középkori kolostori irodalmunk előtt s énekli végyszóul halálára a mindenkori Magyar Névtelenek búcsúztatóját: „Magyarország nagyobb része elvesze, mind Laos királlyal, mind az urakkal”. S egyik legnagyobb irodalomtörténészünk ezért írja Katona Lajos halhatatlan szavai után olyan sorsszerű komorsággal, szűkszavú fájdalommal: „Mohács e kolostori irodalom reménységeinek is nagy temetője lett.”¹ — És ha nincs Mohács, mennyire magyar fátum: mire a kolostori irodalom meghozhatta volna a maga gyümölcsét, már egy új szellem: Mátyás udvara szellemének letüntéről ad hírt a történelem. Bennünk nem készülhetett el egy megkeresztelt középkor alkotásba álmódott remeke, nálunk nem építhette ragyogó énekbe világnézete magasságait egy Dante mindentátfogó szelleme.

Zrínyi sodró ereje, jellemzőkészségének magyar elődeit és külföldi példáit meghaladó biztossága, drámai lüktetése elvérzett egy alkotásra meg nem ért irodalmi nyelv nehézkességein, elvérzett a krónikás énekmondás kezdetleges ritmus-zökkenőin. Ő minden tekintetben csak kiáltás maradt: Ne bántsát a magyart! Azt a magyart se bántsát, aki egy költői lángelme erejével készen áll, aki benne már annyira összeszedte erejét, hogy kiköthet a szellemi élet magaslatain. A sors felelete itt is az ábránd eltiprása: nem simíthatott művén, a kard kiütötte kezéből a tollat. — De minek szaporítsam a példákat.

Csak egy van, akiben a végtelen állandó zúgását halljuk: Vörösmarty Mihály. Benne is elfeledtük azt, ami a legszebb: az ábránd fényét. Őt magát is eszmék harcosai közé rántotta az élet, Széchenyi programjának hirdetőjévé vált, — de talán csak azért, hogy összeomlásában ellenhatásként még nagyobb erővel bontakozzék ki ifjúsága megtagadott és elfelejtett ábrándvilága. Csakhogy ez a második virágzás már egy örült látomásainak színeiben bontja ki fanyaron dús, kipattanásukban világsikollyá növvő bimbait. Az örült sár és istenarcú lény tragikus összeolvadása buggyan ki nemcsak képzeletének végtelenbe viharzó látomásaiban, hanem keserű önmagáraébredésében, csakazértis-hitében is.

Mire elkészült Vörösmartyban s kibomlott a magyar nyelv ünnepi pompája, eltűnt a romantikus lélek ábrándok felé futó sodrása, s a költészet szomjas ajakkal fut az élet után. Vörösmarty annyira csúcs volt, hogy befejezettségnek hatott lélekben és magatartásban

¹ Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 225. l.

egyaránt, pedig benne csak a nyelvfejlődés jelentette az ormokat. A romantikus lélek kiégett. S vele együtt és benne kiégett Vörösmarty lelke is. Mindíg könnyebb a földön járni: s az utánczó tömege a könnyebb utat választotta Petőfi és Arany nyomán, a nélkül, hogy valaha is súrolták volna mestereik nagyságát. Petőfi lelkéből, a neki olyan bájosan sallangtalan közvetlenségéből csak a magatartás hetykesége maradt meg az utánczó útjain. Mintha Petőfi megközelíthető lenne — ahogy már Arany János panaszkodik az utánczó lírikusok nyájaira¹ — a minél több „hullám, róna, rózsa, betyár, dal” értelmetlen halmozásában.² Ami benne nagy és új volt: az életérzés mindenre dallal hevülő melege, lelkének kristálytisza ragyogása és mindent verssé váltó gyönyöre elsikkadt, mert továbbfolytatni lehetetlen volt a költői lángelme káprázatosan eredeti, de mindig könnyeden fakadó szerelmét az élet iránt. Ami a legszebb és legcsudálatosabb volt benne, az megmaradt Petőfi örök titkának és utánozhatatlan magasságának, — ami utánozható volt, a külsőség, az otrombán elfajult fölhighitói ajakán. Az ifjúi kedély lázadó fölrobbanásai pedig megmaradtak a nyárspolgárijesztés kelléktárában, hogy részben a nagyság botlásai közé temetődjenek el, vagy hogy másrészt egy késői politikai célzat mindent kisajátító jelszavaivá süllyedjenek.

Hogy érthette volna meg ez a nemzedék Arany Jánost? Hogy érezhette volna meg a balladák gyötrő lelkiismeretfurdalásai mögé bújt érzékeny lelket, amint századok félelmét robbantja ki magányában? Hogy érezhették volna meg az eposzok kötöttségeiben megbúvó teremtmény lángelmét? Hiszen nekik csak a Toldi iskolás magyarázatokkal agyonsanyargatott „közérthetősége” kellett. Nekik nem az Őszikék fanyarsága és meleg, de mindig kissé kesernyés színei kellettek, hanem a pedáns, lelkiismeretes öregúr, amint régi foliánsokat lapozgatva szedegeti össze meséinek szárait. Mintha csakugyan szedegette volna. S ezt el is hitték a legteremtőbb képzeletű költők egyikének. Dehát a nyelv! Amint Vörösmarty itt nem találhatott folytatókra, s nyelvvel együtt feledték el folytatást szomjazó lelkét, úgy Aranyban éppen nyelvének mindenkitől folytathatósága ölte meg a mögötte fázó és betegesen zárkózott lelket. Bánk Bánt játszották, hogyne játszották volna! Hisz annyira föl lehetett használni néma tüntetésnek. Madáchot illet mindenkinek megnéznie. És különben is Madách hálás téma: ki lehetett mutatni rajta Faust hatásait. Széchenyi álmái is lassan megvalósulnak (milyen szánalmas keret kép nélkül!), a könyvpiac termeli a műveket, s Magyarországra rózsaszín ködökben borul rá a millennium boldog délibábvilága.

A kritika nem vesz tudomást a szabadabb szellemek szárnyalásáról. A költői nyelv megmerevedik, a stílus lassan megkövül, mert nem viharzik mögötte a lélek.

Csak a nagyon érzékeny szem veszi észre a sziklaszilárd külső

¹ Irányok. Arany János: Ö. M. Franklin. II. 367—389.

² Arany János: Poétai recept. I. m. I. 164.

alatt vibráló új lelket. Valami új metafizikai nyugalanság ígérete bujkál a megszokott sorok mögött s vár kitörésre. Jóideig csak nyugalanság, keresés az egész, de lendületéből már eljövendő nagy szelek zúgása hallszik. A magyar élet nyugodt, fellegtelen, s mint annyiszor már, fölüti fejét az Ábránd. A magyar irodalom figyelőit nem lepi majd meg ez a látható és tapintható valóságon túllendülő és fölül-emelkedő, valóságot kereső lélek. Meglepi azokat, akiket egy iskola — benne nevelkedtek! — mindent megmerevítő meghatározásai tartottak vissza az igazabb Arany-arc látásától, éppúgy, mint a századforduló és a századvég metafizikai nyugalanságtól fűtött íróitól.

A magány viharai.

VAJDA JÁNOS NEM ÉR RÁ CSISZOLÓDNI, nem ér rá elkészülni még hosszú életében sem. Nem ér rá arra, hogy keresse lelkének a kifejező nyelvet, — néha meglepően megszokottba öltözik. A formátlanság így lesz nemcsak klasszikus egyedülállásának megölője, hanem a köztudatban annak is, amit ő jelentett a magyar irodalomban. A nagy metafizikus Ady meglátja benne, ami nyugalanság és élet: szent elődjének nevezi Gina költőjét.

Ha látni akarom néhai Vajda Jánost szürke félcilinderében a pesti utcán, amint nagyon egyedül és nagyon egyetlenül rója az aszfaltot, nem tehetek róla, a nyárspolgár kissé különckek, kissé bolondnak szóló mosolyán úrrá lesz bennem a látomás. Az utca köveiből fák sudara szökken az égbe, s egyszerre ott érzem magam a vaáli erdő magányában, ahol a vadkan csörtetése hallszik. És az erdőből „jégcsapos aggyal” emelkedik ki a Montblanc magasságáig egy férfiú. A szél csatázik ősz fűrtjeivel, feje körül csillagmiriád ragyog, a messi feketeségben üstökös tüze csillan meg. A lábát és mindazt, ami benne emberien megszokott, kötik a fák és a földi indák, csak fénylő homloka elérhetetlen. S amikor megszólal, olyan mint a vihar. Mi vagyunk mellette a törpék, akik a magunk prizmain át törjük meg magánya fényeit. Vagy talán ő is csak alulról tudta nézni gigászi ormait?...

A lélek útjaira nem filozófusok divatja viszi. Találkozik velük, de akkor már mindent megtalált. Belső forrongás láza hevíti, s szökkenti el a megszokottól. Első pillanatban romantikusnak tetszik, — de ki ne tetszenék annak, ha elszakad a valóságtól? Formái leplezik a nyugalanságot, megszokott közhelyei minden másnál külön szerelmét.

Gina alakja szinte testetlenné válva világítja meg egy költőszerszám különös történetét: mintha a megismerésített tagadás lenne, átkul állva szembe Vajda életútján. Vörösmarty nőalakjainak merengő ragyogása itt kozmikus fénné váltan száguldja be a végtelent, hogy utat mutasson egy soha magára nem találó, soha megnyugodni nem tudó költő lángolásának. Talán jobb is, hogy Gina mágnás kedvesévé lett: legalább nem taszította álmodó szerelmesét még nagyobb csalódásba, mint élete volt. De néha mintha maga Vajda is érezné, hogy Ginában csak az örök elérhetetlenség vágya az asszony, aki akkor sincs sokkal közelebb, sőt talán akkor van a legmesszebb, amikor megtalálni véltük. Mert valahol mélyen a költő lelkében áll messze egymástól az élet és az ábránd. Mintha egész szerelméről írná:

Virrasztok az éjtszakában,
Sötétségben, némaságban,
Sötétség, némaság... mennyországa soknak;
Szívemben lobogó lángja a pokolnak.
(Szerelem átka, VII.)

Ő nem tehet arról, hogy neki „mártíromság a szerelem”; ebben is, mint mindenben, örökkévalóság után áhitozik: „Mit nekem e rövid Elmulandó élet? Örökkévalóság, Amit tőled kérek... Ölelj meg, csókolj meg, S éllek beléd halva — Örökké ölelve, Örökké csókolva!” (Gina emléke, XIII.)

„Szörnyeteg az én szerelmem”, — vallja be maga is, s jól tudja, hogy éppen kielégítetlenségében van boldogtalanságának gyökere:

Nem való az én szerelmem
Sem az égbe, sem a földre,
Nincsen az teremtvé csöndes,
Olvadó, szelíd gyönyörre.
(Gina emléke, XVII.)

Ez a végtelenbe állított s látomásokká növesztett szerelem, az örök egy, a halhatatlan álomnak a szerelme végigkíséri egész életén. Hiába a költő fagyos magánya, hiába gyujtanak alakja körül fényt a csillagok, amikor nagyon egyedül van, még húsz év múlva is visszasír lelkébe az egyetlen kedves régmúlt ragyogása:

De néha csöndes éjtszakán
Elálmodozva egyedül —
Múlt ifjúság tündértaván
Hattyúi képed fölmerül.
És ekkor még szívem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen...
(Húsz év múlva.)

Harminc esztendő múlva már csak a rémteli erdő virrasztója figyeli a hold fagyos ragyogásával a nyüzsgő életet. A halhatatlan szerelmes alakja még egyszer fölbukkan, hogy a hideg fények ragyogásában is érezzük az örökké élő szerelem diadalát. Már mindketten a végtelen messzeségében ülnek szóltanul egymással szemben, tekintetükben az el nem nyert éden örök-emberi boldogtalanságával és kinjaival:

Így ül a hold ádáz vihar után
Elcsöndesült nagy, tornyos fellegen,
És néz alá a méla éjtszakán
Bánatosan, de szenvedélytelen,
Hallgatva a sírbolti csöndességet
A rémteli sötét erdő alatt,
Amíg a fákról nagy, nehéz könnycseppek
Hervadt levélre halkan hullanak...
(Harminc év után.)

Így marad egyedül szerelmében is Vajda János:

Mert e nagy világon mindennek van mása,
Bujdosó üstökös csillagnak van társa;
Még egy gondolat sincs páratlan, tudom;
Társtalan, magában, egyes egyetlenben
Csak két dolog van a szörnyű mindenségben:
Az egy örök Isten, — s az én bánatom!

(Gina emléke, XXVI.)

Aki ilyen kereséssel és soha meg nem nyugvó kitartással járja a szerelem útjait, az mindent a végtelen fényében lát: „Forró vulkán a mi szívünk, Fagyos hóhegy a fejünk, Jaj a földnek, ha kitörnénk; És ha-hogy nem, jaj nekünk!” Mindig elvágynak messzire: „Vágyamnak, melyet érzek, Nagysága ép a kárhozat.” És az a vágy állandóan a végtelenben jár: ezért sem tud hinni a halálban, a megsemmisülésben:

Mit eddig lelkem félve sejtett,
Előttem áll a nagy titok,
Hogy csak az halt meg, ami nem lett,
S az él örökké, ami volt.

(Utolsó dal, Ginához.)

Viszont az öröklét sem nyugtatja meg. Kínos kérdéssel nyitogatja titkos zárait:

Ki mondja meg, hogy mi történik ott,
Ama sötét üregben azután,
Hogy koporsónkra hányják a göröngyöt
S magunkra hagynak onnan távozó,
Síránkozó szeretteink? Ki mondja meg,
Mi ván a sírban, a halál után?

(Végtelenség.)

Kísérteteket lát, néha látomások gyötrik, melyekben éppen annyi a feleletnélküliség, mint a gyötrellem: mi lesz a meddő álmokkal, az eljátszott üres órákkal?

Ha van tudat a túlvilágon,
En mindig ezt az órát látom.
E hézagot a múlt időben,
Mit ki nem tölt a teremő sem,
Mely visszaásít onnan rája,
Mint a halott leesett álla...
Es látom, hogy vigyorgja a szót,
Mit a halál belé fagyasztott,
Gúnnyal, kárörvendően, örökké:
Soha — tudod-e? — soha többé!

(Kísértetek.)

Ami megszületett, már örökké él, mert „porban a halhatatlanság”:
„Nem vész el innen semmi, semmi, Csak ami nem birt megszületni”.
Szédülve borul le a végtelen előtt:

Egyszerre, mintha feneketlen
Örvényed látnám: végtelen.
Leborulok kétségbeesetten,
Szívem szorul, szédül fejem.

(A bikoli fák alatt.)

Vagy másutt:

Csigává törpülök ijedten;
Féreggé őrl a gondolat:
Mi ez a lét, mi maga ltten
E vergődő rab képzeletben
Az öröklét — egy pillanat?

(Csillagok.)

A végtelenhez szokott szem mindent együtt lát: még idilli képeibe is
bele-belecsúszik a végtelen mindent egybefogó szemléletmódja:

S minden olyan mozdulatlan...
Múlt és jövőtő tán együtt van
Ebben az egy pillanatban?

(Nádas távon.)

Az óraketyegésben éppúgy az idő örökkévalóságát látja, mint a nádas
tó suttozó-zizegő csöndjében:

A szél odakinn birkózik a fákkal,
És zörgeti, rázza az ablakot.
Itt benn a falon egyhangú zajával
Az örök idő halk lépte kopog.
Lép egyet erre, lép egyet amarra,
És tolja odább a percmutatót,
Míg teljes a kör: aztán üt az óra,
És kezdi, ahol végzé, ugyanott.

(Borongás.)

Néha úgy érzi, hogy „szégyenkezően süket a végtelen”, máskor az
embersors örök kérdésein tépelődik:

Elmerengve tépelődöm,
Mi az ember itt e földön,
És a nagy rejtély, a lélek?
E csodás, e képzelhetlen
Vég nélkül való mindenben
Elenyész-e csak e pernyi élet?

A levegő halkan mozdul,
És a haldokló falombrul
Egy levélke hull a földre.
Ez talán az égi válasz,
E halott kép, néma, száraz?
Hátha mégis... nézem eltűnődve.

Mintha írva volna rája:
E világ egy játékkártya;
Elkeverik, meg kiosztják.
Porszem, ember, falevél, mind
Megannyi pillangó lény itt.
Újulásban forgó múlandóság...
(Őszi hangulat.)

Ha az emberi elmét nem is nyugtatja meg a tudás korlátolt hatalma,
a végtelenbekapaszkodásnak van még egy lehetősége: a hit kötele,
néha csakazértis-fanyarsággal, néha daloló könnyedséggel, de mindig
megnyugtatóan, fölemelően. Az őszi tájékon egy anya öleli át a fia
sírhalmán örökdő keresztet:

— Majd kigyúl a csillag, kisüt a hold.
S ott fenn a keresztfán suttogja a szél:
Kinyílik a rózsza, kihajt a levél!

Vajda egész élete társtalan, magaválasztotta jelképénél különbet mi
sem találhatunk, üstökös ő, lobogó gyász, ahogy végigszáguldja a
végtelent:

Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugár ecset, mely festi végzetem,
Akárhová mégysz a mérhetetlen égbe,
Te mindenütt egyetlen, idegen!
(Az üstökös.)

S a társtalan vándor újra beáll a csillagpászták közé, hogy virrasszon
tovább árva magányában, hogy megmaradjon kiemelkedő csúcsnak,
oromzatos magasságnak. Körötte csillagmiriádok keringenek. Ezüstös
homlokára halkán süt rá a hold, ahogy ő maga is látja a keringő csil-
lagezereket.

Mennek külön-külön, kimért ütemben,
Egy-egy vezér után minden csapat,
S mind valamennyi egyfelé, szünetlen,
Fagyasztó fegyelemben, hallgatag.

S e versében is, mint minden nyugtalan lélekben, kérdéssé tornyosul
a lét: keresi azt, aki rendet parancsol a csillagoknak: a mindenség
közepén:

Keressük ottan, ott lesz ő, az Isten...!
Képzeltető-e bárhol egyebütt?
— Dehát a térben, melynek széle nincsen,
Hol a közép? — Sehol, vagy mindenütt?...!
(Nyári éjjel, I.)

Fagyos magányában most Istennel beszélget. Csak nagymessziről integető csúcsok találkoznak az ő fényével: azok, akik a magasság üzeneteit hallgatták. Azok mindig méltó utóduknak érzik a társtalan magány szerelmesét, ha darabos formái megtördelték is lelkét, — s akik utána kúsznak föl a végtelen sugárkévéin, mindig Ady szavainak melegével gondolnak a „szent elődre”, akinek megadatott a nagy látomás, ha a kifejezés bénán kullogott is a lélek után...

Eszmék harcosai.

VAJDA JÁNOS ÖNMAGÁBÓL INDULT KI, s a filozófiához érkezett. Reviczky Gyula fordított úton járt: először tudatos megfontolás és gondolkodás játszik bele még legönkéntelenebbnek ható lírai megnyilatkozásaiba is, — később, élete korai és szomorú ószen, a sebzett és fájó egyéniség sikolt föl, hogy megkeresse legígazabb hangjait az élethez való ragaszkodásban s az elmúlástól való rettegésben.

Schopenhauer borúlátása ragadja magával Reviczky mohóan ifjú lelkét. Tanulmányokat ír; ezekben a tanulmányokban a zseni tana bontakozik ki szemünk előtt. A humor — nála egészen új jelentésű e szó! — bölcslelete foglalkoztatja. Jézus a legnagyobb humorista, aki együtt szenvedett a szenvedőkkel. Ez az emberi szenvedés iránti részvét egészen új színezetet kap lantján.¹

Megszáll a vágy, hogy letöröljem
Könnyeit a szomorkodóknak;
S a béke útját megjelöljem
Azoknak én, akik csálódtak.
Ó, fáj e furcsa, gúnyos élet;
S lelkem gyakorta felzokog:
Az emberek mind oly szegények
S nem lesznek soha boldogok.

(Osztályrészem.)

Ez a részvét néha az önmegalázásig fokozódik:

Legyenek áldva mind, akik
Szívemet összetépték.
Ne ingereljen bosszúra
Engem soha kevélység.

Ne érezzem sosem, sosem
Poklát a gyűlöletnek!
Kiket mindenki eltaszít,
Azok szeressenek meg.

¹ V. ö. Horváth János: Reviczky Gyula. Károlyi-émlékkönyv.

Az irgalom szent angyala
Lakozzék e világon,
S a vértanúk jutalma mind
Az emberekre szálljon.

Jöjjön a békekor, melyet
Sok ember sírva vár lenn.
S én is legyek jobb s igazabb
Mint voltam eddig. Ámen.
(Imádságom.)

Nem maradhat szeme zártan az emberi szenvedés előtt: meglátja a sebeit rongyokba burkoló koldúst, a nyugtalanul kóborgó csavargót, aki a templomba menekül az élet elől: „Sehol egy pad, hová leüljön, Sehol egy kő, hová ledüljön, Csak hó kavargó. Szél ostorával szembe, hátba, Egy utcából ki, be a másba Megy a csavargó.” (A csavargó.) Bánata végtelenbe tágul:

Saját búbánatomban érzem
Örök bánatját a világnak,
S a lelki szomszások nevében
Sóhajtom el szelíd imámat.
(Osztályrészem.)

S a bánat a végtelenbetágulásában találkozik a legnagyobb zsenivel, a legnagyobb humoristával: Jézussal. Megbűvölten nézi Munkácsy képén:

Ő az erény, igazság mártira.
S oly büszke, hajthatatlan, égbe rontó:
Ez ő, a Messiás, isten Fia!
Pilátus tétovázik... Nincs segítség!
Látom, hogy el fogják veszíteni.
De érzem: kikel sírjából ismét...
Meghal, mert ember; él, mert isteni.
(Jézus Pilátus előtt.)

Ez nem a keresztény Isten már, hanem egy új Jézus, aki a legnagyobb, mert sokat, mert a legtöbbet szenvedett. Ha valaki, úgy csak ő válthatja meg a világot, mert ő a „szenvedők királya”. A zsenitan igazolására tán elég ez a Jézus-arc, — de amikor a költőt is elborítja a nyomor, újra kérdi: Mire való a Messiás? Imát mond a sátánhoz (A kenyér.) Kettősségében ismét vissza-visszafordul az elhagyott Istenhez, s tán akkor a legmelegebb, amikor tanai igazolásáról megelégedve visszasírja eltűnt gyermekkorát.

A zúgolódás, gúny, harag
Rég halva már szívemben.
Egy szóval sem panaszkodám
A kis Jézuska ellen.

Nem vádolám balgán azért,
Hogy engem kifelejtett,
Hogy nem hozott ajándékot,
Szemem könnyet nem ejtett.

Lelkem nyugodtan, csöndesen
Atszáll a nagy világon.
Imádkozom, hogy Jézusom
Minden szegényt megáldjon.

Ágyamra dőlök s álmodom
Egy régi, édes álmot:
Boldog, ki tűr és megbocsát,
S ki szenved, százszor áldott!
(Karácsonykor.)

Vállalja a szenvedők megvigasztalását, hisz ő is zseninek született;
ezt érezzük, ha nem mondja is ki nyíltan:

Mindenha támad hős, zseni;
De népe föl nem ismeri,
Csak amikor sírhant fedi...
(Semper idem.)

Elméje nyugtalan fények tűzében kereste a mindennapi életen túl-
mutató létmagyarázatot, s megtalálni vélte lemondó borúlátásában; a
halálon átszökő öröklétében. De szíve ragaszkodott a földhöz, ahogy
csak egy ifjú élet ragaszkodhat. Mikor megpillantja a kérlelhetetlenül
közeledő halált, szinte kétségbeesetten sikolt föl benne az élet sze-
retete:

Számlálgam, találgam,
Hogy hány hetem, vagy hány napom
Van hátra még...
Irgalmas ég,
Esdek, ne légy fukar nagyon.

Ó hányszor hívtam a halált,
Mihelyt a kedvem búsra vált.
De most hogy itt
Ólálkodik,
Nem érzek mást, mint borzadályt.
(Számlálgam...)

Mikor látja, hogy minden hiába már, egy-egy pillanatra megnyugszik
Isten akaratában.

Itt fekszem, míg az Isten így akarja,
Nem nyitva ajkam céltalan panasza,
De mégis egyre kérlek, Istenem:
Add, hogy halálom szép, szelíd legyen!
(Beteg vagyok.)

Mégis amikor Reviczky pályájára visszagondolunk, nem ez a szelid, hangtalan elmúlás jut eszünkbe, sem a végtelen titkaira feleletet kereső költő, hanem egy lázban égő szempár mered ránk, amint görcsösen, könnyörögve kapaszkodik az élet egyre lanyhuló kezeszorításába, tele vak félelemmel a sír sötétjétől, s ajkáról piros hörgéssel fakad a sikoltás: „Meghaljak? ... Oh, ne még, ne még!”

Napjaink egyik kitűnő fiatal írója, Rónay György, így jellemezte Komjáthy Jenőt: „Mindig csillagködökben láboló költő”; mi más ez, mint Riedl Frigyes megállapítása: „Komjáthyt, ha röviden jellemeznem kellene, úgy jellemezném, hogy ő a magyar költészet legnagyobb metafizikus költője.”¹ Egyetlen verseskötete jelent meg: mennyire jellemző rá. Úgy is mondhatnám, hogy egyetlen verset írt. Benne nem a mozaikszemek ragadnak meg, hanem maga az összhang. Külön-külön nem is lehet verseit boncolni: nagy áradással zúgnak a végtelen felé, olyanok, mint a szentjánosbogárka: örökös keringéssel röpdösnek egy fénypont, a végtelen körül. Maga így jellemzi költészetét:

Csupán a boldog csillagokra
Néztem föl a nagy éjszakán,
Velük keringve és lobogva
Epedtem fensőbb lét után.
(A homályból.)

Mindent két végletben lát: a fény pompájában és az árnyék koromsötétjében. Azt hiszem, elég pár sort idéznem innen-onnan kikapva: „E kárhozott, de szép világra A fénynek ünnepén jövék.” „Lángviharok zúgtak felettem ... Köröttem minden fénybe öltözött ... Csalóka fény emelt ... Ó, milyen üdv! ó, mennyi fény! A végtelenben élek én! Támadjon égbenyúló fényszobor. Bízom a lángban, mely ott fönn lobog.” — Nemhiába kortársa és barátja Reviczkynek, neki is fáj az élet, megsiratja a létet, ezt az örökszép szomorú valamit:

Érezzük át a szertelen kint,
Sirassuk meg azt, hogy vagyunk!

Mégsem áll meg a lét siratásánál. Benne a sötétenlátás végtelen vágyódásba olvad: megszólítja lelkét: „Halj át az élet-óceánba, És mindekbe halva élj!”

Itt állok én a lét magassán
Lelkem napfényes álmival;
Alattam sír a kárhozott szél,
Alattam tombol a vihar.
(A magasból.)

A lét magasán álló költő embermilliókról álmodik, akik mind roko-

¹ Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Magy. Irod. Ritkaságok.

nok, akik mind törnek az örök utakon az örök fény felé. Megfogja kezüket, magához hívja valamennyit:

Szívembe' hordom én a lángot,
Szívembe' hordom a napot;
Oh, gyujtsatok rokon világot!
Én látok; ti is lássatok!

Lelke „istenlakta ház”, felette lángviharok zúgnak, de őt csak az vonzza, ami lehetetlen: „De én keresek titkos árnyat, Ahol lelkem magába szállhat. Magából szőjjön új világot! Mindegyre szítom benn a lángot. Mélység, magasság szava lettem. Istennek lett visszhangja lelkem.” Beleolvad a végtelenbe, a végtelenen keresztül érzi, hogy neve örökké élni fog:

Nevem a csillagokba írom
S emberszívekbe égetem,
És túl időkön, túl a síron
Terjed hatalmas életem.
(Jóslat.)

A mindenség lelkével kell rokonulnia, s akkor minden lehet: úr az életen és úr a halálon:

A mindenség lelkével rokonulsz;
Mert minden vagy és mindenné lehetsz!
(Mérték.)

Annyira benne él a végtelenben, hogy mindent egynek érez: „A mindenségnek csarnokában Áll lángbetűkkel: Minden egy.” (Körfolyam.) Ez a pantheizmus ragyogja be lelkét; ez ad különös fényt örökké izzó dalainak. Börtönnek érzi a földet, testét, az egész életet. Van benne valami a középkori misztikus égfelé fordított szemlélet. módjából, valami abból az örökké nyugtalan elhúzásból is, ami a nagy lelkeknek annyiszor sajátja.

Börtönt lel itt viszont, ki égbe' járt már,
Lehelni itt ő néki már iszony,
Eltépni ég az élet rabi jármát,
Megfojtja őt istenszerelmi szomj.
(Altató.)

Ez a mindenbe-olvadás öli meg lelkében a sötétenlátást.

Szépnek látom újra és nagynak
A világot s elragadnak
Vágy, öröm, hit, szenvedély.
Nincs hatalma a halálnak:
Kék szemére a világnak
Kurta álmot hint a tél.

Csorba nincs a teremtésen,
 Hervadatlan él egészben,
 Nyár van itt, örökre nyár!
 És a csodás mindenségben
 Napok égnek örök fényben
 S egyre hull, hull a sugár.

(Tél.)

Első pillanatra talán meglepnek gőgöshangú versei, melyekben magáról szól: de ha jobban megközelítjük ezt az örökké végtelenben élő lelket, akkor érezzük, hogy minden én-imádata mögött a végtelen, az eszme, az istenség, a mindenség dicsérete zeng, ennek csak egyik paránya a költő. Számára nem halt meg a nagy Pán:

Für a pacsirta utat a mennybe,
 Zengve cikázik az égi madár;
 Rózsaszirómban dőzsöl a lepke,
 Ragyog az ég szeme, hull a sugár.

A szerelemnek ünnepe van ma;
 Pánnak a párja Afrodite,
 Élnek az Istenek! és soha halva
 Nem lesz az ember ősi hite.

(Új nyár.)

Nem tudja elsodorni a lét: mindig bízik a végtelenbeolvadásban. Lelkében örökké a fény ünnepel. Nem a filozófia útján közelíti meg a végtelent. Olvasmányai hatottak rá: de annyira lelkialkatta a végtelen szerelme, hogy nem szabadulhatott tőle, — s akkor is megtalálja, ha nem olvassa a filozófusok műveit. Lélektani szükségesség a végtelenlátás, a fény-érzés. Forma és gondolat nem a legszerencsésebben találkoznak benne. De magatartásában előkészítője, ütegyengetője az eljövendő nagyságnak. A századforduló nem vehetett róla tudomást, a kényesebb ízlésűeket formájának érdekessége, gondolati elemmel túlterhelt nehézkessége tartotta vissza az értékeléstől, — kevés rajongója meg nem tudta megtartani a kellő mértéket megítélésében, — s ezzel talán azokat is elhessegette mellőle, akik megszerették volna ezt a végtelenbe-vágyódást. Jelentősége: hogy Vajda után a legmerészebb hangot ütötte meg. Ennek a hangnak lesz még folytatása a magyar költészetben. S a folytatást majd éppen úgy nem értik meg, mint az elindulást. Csakhogy ott már egy új költői nyelv szépségének vihará küzd az elismerésért s viszi diadalra a megújult lelket. Komjáthy még érzi a sötétet:

Sötét van. Adjakok kezembe fáklyát,
 Hogy lássam eltemetni lelkem álmát,
 És rakjakok egy óriási máglyát!

Hadd égjen rajta el, mi megmaradt még,
 Hogy ne kísértsen engem gúnyos emlék,
 Elégetem a múlt dicső szerelmét!

S ha elnyelének mindent már a lángok,
Támadni lássak ragyogóbb világot,
S fönnten kiáltsak: Látok, újra látok!
(Megőszült a világ.)

A Komjáthy-kérte fáklyáért sokan nyúlnak.

A dekadencia a századvég szellemi magatartása. Akiket megkörnyékez, szenvedgőn adják át magukat karjába. Fanyar ízeket érzünk, kesernyés illatokat, s a líra egyszerre megtelik nem mindennapi hangulatokat kereső szokatlansággal. A különös, az exotikus hatja át a lelkeket. És az exotikusból mindig van valami kielégítetlenség, valami szokatlanság, a reálisnak ellentéte. És ez az út is a végtelen felé vezet...

És mégis valahogy úgy látjuk, hogy a fáklya imbolyogni kezd. Meg-megvillan ugyan itt-ott, de teljes fénnel nem tud olyan mindent előntőn föllobbanni, mint Komjáthy kezében lobogott. Mintha a mindent tüzzé forrasító máglyához most még csak a rózsét gyűjtögetnék. Sokan. Többen, mint bármikor.

A máglya készen is állt. Valami feszültség érzett a levegőben. Ha nagyon szépet akarnék mondani, akkor talán most Prométheuszt hoznám ide magányából hasonlatnak... Pedig nagyon kínálkozik az égi tűz. Mégis maradjunk szürkén a valóság mellett. A realitásba belecsömörlött lelkeket föl kellett emelni valakinek, aki újra érzi a költészet legnagyobb titkát: a végtelent. Már köztünk is él, aki majd elhozza az új varázst, csak még nem készült el önmagával. Nem ihlette meg még az élet részegsége. Az addig ismeretlen újságíró egyszerre csak döngetni kezdi a kapukat, s ősi magyar mithológiák melegével zendíti meg új időknek új dalait...

Istenhez hanyatló árnyék.

ADY KORUL MÉG MINDIG DÚL A HARC. Most a nagy visszakeresések időszaka következett el: magukénak követelik azok is, akiké sohasem volt, sohasem lesz. Jelszóvá lett: ezt az önmaga zártságában végtelenbeívelő életet politikai pártok akarják programmá tördelni. Mint egykor vörös lobogó, most szélsőjobbaldali jelszó lett Ady neve. Mennyire félreértették: ifjú szívekben élek, mennyire nem értették meg, hogy a lelkekben akar élni tovább.

Vele szemben mindenkinek igaza van.

Igaza van kora konzervatív kritikájának. Az élet olyan szennyesen vette körül, annyian takaródtak rokkánó élete zászlajába, hogy a megfontoltak tábora már ezért is idegenkedett tőle. Ő maga nem ért rá törődni velük: legföljebb visszaütött, ha bántották. A nagyságot körülburjánzó áltehetségek tömjénfüstbe burkolódzó imádata távol tartotta tőle azokat, akik megértéssel közeledtek volna felé, ha egész irányát nem helyeselték is. Politikai jelszó lett a baloldalon: a fönnálló társadalmi és politikai rend ellen izgató valaki, akinek minden megnyilatkozása tagadás, aki csak rombolni tudott, küzdeni a fönnálló társadalmi rend ellen. Politikai jelszó lett költészete is. Másrésről a várva-várt zsenit harangozták be vele olyan dicshimnuszokkal, amihez

nem volt szokva a magyar fül. Fölülműhatatlan, megközelíthetetlen... És talán épp azokkal állították szembe, akiket annyira szeretett. A tömjénezők hada elvadította oldala mellől a komoly tisztelőket.

Igaza van vele szemben a tömjénezőknek is. Ha a hang szokatlan, magyar fülnek idegen ízű is, tagadhatatlan, hogy Adyban új állomáshoz ért irodalmunk. Az ellentét annál nagyobb és annál érthetőbb, minél kevésbbé vettek tudomást közönség és hivatalos irodalomszemlélet a közben föl-föltűnő újítókról. Igazuk van azoknak is, akik a magyar irodalom korszakos fordulójának útjelzőjét látják benne.

Újítása olyan korban jött, amikor a társadalom is megérett a szétbomlásra. Le kellett számolni sok mindennel, ami addig nem volt kérdés. Ez teszi érthetővé, hogy körülötte egyszerre két táborra szakad a magyarság: állást kell foglalnia mindenkinek. Tiszta szembenállása fajának másik nagyjával, Adyval szimbolikus jelentőségű: még annak is állást kell foglalnia, aki nem foglalkozik az irodalommal, akit a napi politika áradata sodor magával. Ady alakja körül egyszerre kialakul a két tábor: s mindegyik késhegyig, menő küzdelemben védi a maga igazát. Ady egyik arca örömmel néz a küzdelemre: volt benne valami, ami örült annak, hogy észreveszik, örült a népszerűségnek, örült a magamutatásnak. De súlyosan tévednek, akik e mögött az arc mögött keresik Ady Endrét. Ma sokan nagy szomorúsággal szokták emlegetni Horváth Jánost, hisz ő volt az első, aki a konzervatív kritika szemével próbálta nézni a költőt. Milyen kár, — szokták mondani — hogy nem hallgattak rá. Pedig éppen Horváth János volt az, akire akkor nem lehetett hallgatni. Korántsem azért, mert nem volt igaza, nagy megállapításai a maguk szerénységében ma is helytállóak: a történelem őt igazolta, mikor kijelentette, hogy Ady még elérkezik ahhoz a pillanathoz, amikor a fajszeretet igéit hallatja. De nem érthették meg éppen azért, mert nem volt időszerű. Korai volt. A régi Magyarország itt akart leszámolni az új Magyarországgal. S e leszámolásban Ady volt a vörös posztó. Hisz legtöbbször — imádói és gyűlölői egyaránt — nem is ismerték verseit. Jelszó lett a neve. Mint a nagyoké. Csak szélsőségekben lehetett megfogni, mert társadalmi problémává vált.

Azt mindenki jól érezte, hogy a magyarságot meg kell váltani. Érezte mindenki, hogy az élet ott dübörög kapuink előtt, — s az élet nem várat magára. Sokan abban látták az egyetlen menekvést, ha nagyjaink életéből élénkvillantják az egyetlen lehetőséget: a régi eszmékhez való visszatérést. Nem tudták, hogy a történelemben nincsen vissza-út. Nem vették észre, hogy ők lennének most az új Krisztusok új keresztfeszítői. Nem látták, hogy Ady a maga magyarságában nem hozott mást, mint önszemléltre való hívást, mint megtisztulásért égő és vérző szívet. Nem tudták, hogy a magyar váteszút ma más ösvényeken és örvényeken át kanyarog a régi cél felé. Nekik sok volt az új Ady. Mereven és betű szerint ragaszkodtak a multhoz, mint a farizeusok a mózesi törvényhez, csak éppen a lélek, a lényeg sikkadt el bennük.

A másik út a szükségtelen és veszélyes forradalom útján akarta megközelíteni a magyarság jövőjét. Fölrúgott mindent, ami hagyomány

és érték volt, nem törődött semmivel, — sőt a minden forradalmat jellemző hetykeséggel még a legnagyobb értékeknek is hajlandó volt ártani. Ez az út is örömmel közeledett Ady Endre felé, hisz igazolást talált benne forradalmisága, merész újítása.

Érthető, hogy e kettősség hullámverésében nem találta meg senki az igazi Ady Endrét, a költőt.

Pedig Ady minden ide-odahullámozása mellett is új értelmet keresett a létnek. Mítosztermő képzelete minden problémát újra élt és újra teremtett, amit régen megoldásnak hittek már.

Soha senkiben úgy életre nem izzott az elérhetetlen hevülete, mint benne. Ady a végtelen szerelmese. Csak innen érthető meg a teljes Ady.

Sokan nem értik meg szerelmét. Léda asszony éppúgy szimbóluma — vagy ha tetszik, halhatatlan szerelmissé előlépett szimbóluma — elérhetetlen és kielégítetlen szerelmének, mint Margita, vagy az el nem csókolt csókok csókolói. Förtelmes éjtszakák viharaiban, beszenyezett ágyak piszkos párnáin éppúgy az örökké elérhetetlen, asszonytól független szerelmet kereste, mint legszentebb és legfehérebb álmaiban. Mert magát a szerelmet kereste. Nem ahogy valamennyiünkben él, hanem ahogy az első emberben élhetett, amikor a szerelem talán maga volt az üdvösség, önmagunk teljes beletemetkezése a végtelenbe. Nálá hiába keresünk nőalakokat. Vörösmarty maga teremtette, borongó menyasszonya mögött még föl-fölcsillan egy leányarc merengő képe, Ady lírájában már nincsen arc: minden elmosódik valami ködös, messzirevágó indulatban. Ha találunk is valamit akár kézzelfogható testiségben, akár ájulásig csókoló gyönyörökben, — az nem szerelem, hanem ugródeszka, hogy a költő rajta keresztül a végtelenbe röppenthesse vágyait és álmait. Azért találkozik mindig gépkocsin suhanó asszonyokkal, ezért lép feketén Lédával a bálba, s ezért keres a csók után is kielégülést. Mert neki semmi sem elég. Hisz minden asszony lelkén keresztül magát szereti, bús, szomorúan szép magát. Ez már nem a dekandecia örök kielégületlensége, hanem egy költő mindig végtelenbe-vágyódása, menekülése az élet elől.

Mennyire sorsszerű és tragikus ez!

Százada minden életjavallását magáévá tette: benne zúg a Bergsonok és Prohászka lendülete az élet felé, mindent át akar élni, mindent magáévá akar tenni, tele van lobogó akarásokkal, — és mégis menekülnie kell az élet elől, mert annyira tragikusan és nagyon akarta, amennyire már az életet akarni nem is szabad, büntetlenül nem is lehet. Mert az életnek bizonyos mértékén fölül való vágya csak a lélek kielégületlensége már, csak jajszó az el-elfutó istenarc után, csak vágy, hogy foghassunk valami örököt. Ady eddig is eljutott. Benne az életvágy döbbenetes erővel szomjazza az elérhetlent, az örök messziségeket, akár asszony után nyújtja ki kezét, akár önmaga riad rá. Ennyi életvágyat nem lehet kielégíteni a szerelemben, — de nem lehet kielégíteni önmagunk szeretetében sem.

A vágy és az ábránd a végtelenbe lendül, elhagyja a való élet

talaját. Megkeresi azt, akiben megfogódzhatik minden emberi álom, megtalálja az Istent.

Nem azokra a versekre gondolkodik, amelyekben egy visszasiró gyermek panaszai zokognak az eltűnt szépségek után, nem is azokra, amelyekben álmai asszonya ajkáról szedegeti a zsoltárokat, hanem azokra a versekre, amelyekben ősi mélységek kútjaiba fúr a költő tekintete, hogy megteremtse magának az Isten képemását.

Mindenekelőtt egyet meg kell látnunk: Ady számára élmény volt az Isten, nem valami elvont vallási fogalom, akihez semmi köze sincs. Életvágyának nagyságával lendült lelke a végtelen felé. Isten kardosan járt előtte vagy benne: de mindig harcos volt, akivel a költőnek meg kellett küzdenie. Nem elég magyarázat erre az istenhitre a tudatalatti vágy, nem elég az ágostoni bűnbánat sem, mely annyira sajátja volt, — itt valami más lüktet a sorok mögött. A nagy viharok egy költő mindenre feleletet kereső emberi vágyát tükrözik. Kérdések ágas-kodnak benne, — s neki a kérdésekre meg kell találnia a feleletet. Nem sablonokkal, hisz úgy mások is megtalálták, akikben mozaikbamerovítetten él az Isten arca, neki életerős Isten kell, aki megfelel kérdéseire, aki elirányítja a végtelen felé. Ez a nyugalanság már fölülemelkedik a valóságon, és másvilági fények káprázatába lendíti a költő lelkét. A Nagy Cethal-mitológia örök bizonytalanságban tartó kérdései kínozzák:

Oh, Istenünk, borzasztó Cethal,
Sorsunk mi lesz, ezer világnak?
Roppant hátadon táncolunk mi,
Oh, ne mozogj, sikos a hátad.

Csúszós a hátad, mélyel tartod
Lelkünket és a mindenséget
S én csak két, rossz, táncoló lábat
S reszkető szívet adok néked.

Sok félelmemet vedd el értük,
Melyek velőimbe befújnak.
Mutasd meg, hogy nem vagy keresztyén,
Nem vagy zsidó: rettentő Őr vagy.

Vég engem hátad közepére,
Hogy két gyöngye lábam megálljon,
Hogy a szívem ne verje mellem,
Hogy néha rámszálljon az álom.

Vagy dobj le egyszer s mindörökre,
Ne táncolj, lógj, ne tréfálj mindig.
Nem bírom s holt csillagaid már
Nyugodt fényük arcomra hintik.

(A nagy Cethalhoz.)

Ez az örök félelem, ez a bizonytalanság-érzés hajtja-kergeti egész életén át a költőt. Mintha ott lebegne feje fölött a szörnyű végzet: „S oh,

jaj, én ott ülök a balján." S ezen nem lehet segíteni, mert eleve elrendelések zúgnak bennünk, mert éreznünk kell, hogy minden erőnk kevés, ha ő nem akar bennünket szeretni. Hiába látja mindörökre őt, a fényest, a nagyszerűt, közben fátumszelek zúgnak, — és egyszerre a semmibe hull régi karácsonyok hívő, szent szava. Hiába dübörög mellén Isten hívása, amikor újra kétség kopogtat halálbaviharzó életén. Neki személyes köze van Istenhez, akivel nemcsak harcol, hanem aki úgy lép be életébe, mint a zsoltárversek éneke a Sion-hegy alatt. Egyszerre nagyon közel érzi magát hozzá, hogy annál nagyobb legyen az elszakadás kínos érzése: borzolt, fehér istenszakállal látja, amint tépetten, fázón, fújva szalad a hegynek.

Egy nagy harang volt a kabátja,
Piros betűkkel foltozott,
Bús és kopott volt az öreg Úr,
Paskolta, verte a ködöt,
Rórátéra harangozott.

(A Sion hegy alatt.)

Ez a személyes Isten nem elégszik meg azzal, ha a költő húsz év elmúltával kalapemelésével akarja kiengesztelni, nem elég neki, hogy nem bírja már harcát vitézül s lassan megtelik szerelmével, ez az Isten teljes beolvadást és mellettdöngető bűnbánatot követel. Hozzá csak a zsoltárok kínos útjain vezet az ösvény:

Megüzenték s nem nyugszom addig,
Míg hitedet meg nem nyerem,
Mert kockán van az életém,
Mint az árnyék, mikor elhanyatlík.

S hányattatom, miként a sáska,
Mert csak tenéked van erőd
S mert nem láttam régen előbb:
Nem szabad hinni senki másba.
(Istenhez hanyatló árnyék.)

És mégis, amikor leszámol életével, úgy érzi, hogy semmit sem csinált. Hisz annyiszor megvillant szeme előtt a végtelen, mi az, mit emberkéz adhat hozzá? Szeretne szelíden elpihenni, de nem lehet, le kell számolni mindennel, amit tett, mert ez a leszámolás is újabb önkínzás, talán újabb állomás is a szenvedések útján: az Isten útján.

Szabadulás fény-sáva olyan vékony
S a halálig sem jutottam el,
Azután meg nincsen hajlékom
S hajlékot az Úrnak sem építettem
És itt állok hitetlen.

Harcaimnak emléke sem remegtet,
Tán helyettem járt itt valaki,

Aki bűnös csodákat kezdett:
Nézem és nem ismerem meg az arcom:
Ez az én híres harcom.

Csetepatáztam örökkön az Úrral
S pár zsoldárát megérttem talán,
S beszélük, hogy megjöttem sok újjal,
Beszélük, hogy megbántottam sok régít,
Beszélük, így beszélük.

Nem férfi az Élet, de léha asszony
S még hogyha az Úr is int felé,
Nincs, amit lelkére aggasson,
Az Úrnak s az Urának sohse épít.
S nem csinál semmit végig.

Óh, Élet, Asszony, s előtte Halálnak,
Te rangos, ősi nagy Félelem,
Hol van jó küszöbe a háznak,
Melyet az én Uramnak építettem,
Magamnak építettem?

Ha harcért jár ez, hajh, miért harcoltam
S miért volt a kiontott vér?
Vagy átkozott, vagy bolond voltam:
Házam nincs és idegen az én arcom:
Ez az én híres harcom.

(Nem csinál sz házat.)

Döbbenetesebb Isten-verseket nem írt senki a magyar irodalomban. Hiába próbálják dogmák felől megközelíteni: ő nyitva marad mindig azoknak, akik egészen egyéni úton keresik az Istent. Azt az Istent, aki szeretteit megszenvedteti, aki személyesen avatkozik be sorsunkba és figyelmeztet örök függésünkre.

Adyban a szélsőséges én-kultusz metafizikai elvágyódásaiban olvad bele a végtelenbe, s lesz egyéni harsonása az ember és Isten egymáshoz való viszonyának. Lehet, hogy sokakat nem érdekel az én-lírának ez a szédületes magassága, lehet, hogy sokan tömegeket szeretnének szimatolni a költők versei mögött; — de azoknak, akik a végtelen álmodói, mindig mondanak valamit ezek a versek. A modern líra fejlődése talán kozmikus távlatok felé tágitja a költészetet, — s akkor Ady megmarad egy egyéntimádó kor utolsó kicsengésének, de egyúttal legszebb kivirágzásának. Egyet azonban nem szabad elfelednünk: a végtelennek ilyen szomja már nem egyéni többé: egyéni az érzés melege és kérlelhetetlen uralma, — de nem egyéni abban a nagy folyamban, melynek hullámvázában valamennyien sodródunk az elérhetetlen, a végtelen felé.

Ezért tévednek sokan, akik azt hiszik, hogy a kollektív líráé a jövő. Kollektív líra nincs és nem is lesz. A közösség szenvedései is

mindig az egyén lelkének prizmaín megtörve tudják tükrözni az örök fényt, — s a líra mindig ennek az örök fénynek visszaverése lesz.

Bármennyire idekíváncsozánk is, hogy Ady magyarságáról szóljak, ez ismertetés jellege nem engedi meg. A magyar lélek végtelenbetörésének pár állomását akarom csak megvilágítani, — a gyökér egyelőre maradjon rejtve.

Utószó.

A SZÁZADFORDULÓ LÍRÁJÁBAN EGYRE TOBB LESZ A VÉGTELENBEVÁGYÁS, egyre több lesz a sóvárgás az elérhetetlen után. Külföldi hatások sokat megmagyaráznak, de nem mindent. A lélek igényei lettek mások: szíves szeretettel fordul az élet a túlvilági fények felé.

A nagy világégés borzalmi még inkább ráébresztették az embert arra, hogy a lélek elsikkasztása mindig tragédiát jelent. A földöncsúszó gondolat halottakat temethetett milliószám a csatatéren. S most elindult a Halál árnyékából az újjászületni kívánó lélek, hogy megkeresse a maga útjait.

Magyar tájakon más utakon keresik a végtelent. Többé nem Ady útja lesz az irányjelző. Ady végtelenkeresése itt találkozik nemzedéke törekvéseivel: a megújuló magyar lélek keresi a tájékozódást. Egyre jobban közelednek a végtelent mindig programjának valló katolikum felé. Itt nem az egyházra gondolok, hanem a katolikum lényegére: az istenkereső szenvedélyre, az Istennel személyes kapcsolatban élő lélekberendezettségre. Ez a lélek talán már nem annyira lázadó, talán több történeti megalapozottságot keres magában, de szenvedélyében ugyanaz a tűz világít, mint Adyékéban: megkeresni és életté tenni magunkban a végtelent.

Az Ady-nemzedék nem egy tagja éppen ezen a ponton osztja világnézetét a más tájakról elindult katolikus költészettel. A nélkül, hogy kettejük között bármi kapcsolatot is keresnék — bár Harsányi Lajos indulása kétségtelenül a dekadensek színeinek jegyében csillan meg először, s Babits útjának fordulóin is az Amor Sanctusig ért el —, meg kell állapítanom, hogy e törekvésben egy közös: az egyéni líraiság sodró szélsőségeivel szemben valahonnan a nagy általánosságok felől, az örökérvényű közös emberi kín felől igyekszik megközelíteni az új irányt, a végtelent. Ez utakban kettős veszély rejlett: az egyén oldaláról szemlélve féltő, hogy elsikkad a személyesség varázsa, ami olyan lenyűgözővé forrósította Ady líráját; a közösség oldaláról tekintve minduntalan a dogmatizmus, a programmköltészet fattyúhajtása fenyeget.

Korai lenne a századforduló költészetéből mindent maradandó módon kihámozni: sok indulás még befejezettségéhez sem ért, sok lezárt életpálya mögött még a társakkal való meleg összeszővődöttség teszi kűszálttá a vonásokat, — s itt határozott képet rajzolni legalábbis merészség lenne. Bármennyire látja is az irodalmi élet ütőerén kezét tartó szemlélő, mely irányok feneklettek meg önmaguk zártságában, mely irányokra vár még folytatás és jövő, nyilatkozni róluk

értékmegállapító gondossággal nem egyeztethető össze e tanulmánnyal. Annyi bizonyos, hogy a századforduló költészetének szétszívárványozó színei közül a halhatatlanság fényeibe emelkedett már Ady alakja, akit nemcsak magyarságtudatának új arculata miatt, nemcsak nemzedékek, eszmék és politikai irányzatok kisajátító törekvéseivel szemben, hanem különfényű végtelenbeívelése miatt is be kell állítanunk a magyar literatura folyamatába. Ha kortársairól nem emlékezem meg, az nem jelentőségüknek vagy értéküknek el nem ismeréséből vagy lekicsinyléséből fakad, hanem azon meggyőződésből, hogy korkép föstéséhez még nincs elegendő anyagunk: mert az élők közül nem egynek költői alakja nélkül hiányos lenne a századforduló irodalmi képe, viszont nem egy halhatatlannak hitt halottunk árnyékára szomorúan borul még rá a feledés.

Sokan új lírai realizmus kezdetét érzik. Igazuk lehet. A jövőbe senki sem láthat. De talán azoknak is igazuk van, akik úgy látják, hogy Ady és kortársai, sőt a legújabb nemzedék törekvései mellett és fölött is lehetséges egy végtelenbemerülő, az örök fények felé mutató lírai gazdagodás. S ha a kozmikus kitágulást ebből a szempontból tekintjük, akkor Adynak sok szempontból korlezáró jelentősége új kezdet leszen. Nem mint hatás, hiszen zsákutcába juttatja a belőle merítőket, hanem mint biztatás, amit a szentjánosbogárkák — újra e hasonlatot használom! — mindig tudtak: hogy mindig lehet haladni, új utakon keringeni, s közben új fénykigyókat rajzolni az égre az örök fény körül...

B

97553